

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİ BAKIMINDAN DÖNEMSEL KRİTİĞİ

Hasan ÇİMEN¹

Selahaddin BAKAN²

Özet

Osmanlı coğrafyasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, monarşi rejimi ve egemenlik anlayışı yerine, Cumhuriyet rejimi ve halk egemenliği temelinde kurulmuştur. Kuşkusuz bu durum önemli bir demokratik dönüşüm olup bunda Osmanlı son döneminde başlayan Batılılaşma hareketleri ve meşrutiyet süreçleri önemli rol oynamıştır. Ancak tek parti döneminin Batılılaşma ve toplumu dönüştürme amaçlı baskıcı uygulamaları, Cumhuriyet rejimini demokrasiyle taçlandıramamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, daha çok dış etkenler neticesinde çok partili sisteme geçilmiş zira 1950'de iktidarın demokratik yöntemlerle el değiştirmesi, Türk demokrasisi açısından dönüm noktasını teşkil etmiştir. Askerî müdahaleyle başlayan 1960-80 arası dönem, iç siyasi çatışmaların, askerî vesayetin güçlendiği, önceden kazanılan demokratik değerlerin ve birikimlerin kaybedildiği dönemdir. Türk siyasetinde 12 Eylül askeri darbesi, siyaset alanını tamamen daraltırken vesayet alanını pekiştirmiştir. 1980'li yıllar, küreselleşmenin ve neo-liberal değerlerin yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. Batılı değerlerin Türkiye'deki temsilciliğini üstlenen Özal'la başlayan bu dönemde, ekonomi dışa açılırken, siyasi anlayış ve tabular sorgulanır hâle gelmiştir. Özellikle Erdoğan hükümetleri döneminde; önemli demokratik yönlü gelişmeler kaydedilse de

- 1 Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Mezunu
- 2 Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

günümüzde Türkiye’de Batılı anlamda liberal, çoğulcu demokrasiden söz edilemez. Çalışmanın temel amacı Türkiye’de demokrasiyi güçlendiren, demokratik yönlü değişim politikalarının süreklilikten yoksun olduğunu, demokrasi taleplerinin adresi toplumsal kesimler olmadığı müddetçe, demokratik düzenlemelerin temelden yoksun olacağını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Vesayet, Siyasetin Kısır Döngüsü, Demokratik Dönüşüm

Giriş

Modernite ile özdeş görülen Batı kültürünün temelini oluşturan kurumlar, kendi toplumsal sınıfları ve kendine özgü üretim koşulları içinde, belli süreçler sonunda kurumsallaşarak “mücadele-oluşum” tarihinin, dinamik öğelerine bağlı olarak dönüşüm geçirmiştir (Emiroğlu, 2015:72). Şaylan’ın (2003:34,35) belirttiği gibi, Batı’daki teknolojik değişim ve gelişmeler, dolaşım ve ticaret yapısını değiştirerek insan tutum ve davranışına yansımıştır. Kapitalizmin gelişmesi, ticarî kesimin toplumsal etkinliğinin artması sonucu siyasal ve sosyal düzenin oluşturulmasında, dinsel ve soyut ilkelerin yerine akıl ve bilgi merkezi önem taşımaya başlamış böylece Batı’nın demokratik kurumları oluşmaya başlamıştır. Söz konusu süreç, Batı’da yaklaşık dört asırlık bir zaman dilimi içinde, sürekli yükselen bir seyir izlemese de, liberal çoğulcu demokrasilerin tesisi yönünde evrilmiştir.

Osmanlı külleri üzerine kurulan Cumhuriyet, saltanat ve hilafeti kaldırarak Osmanlı geçmişiyle tüm bağlarını koparmak istese de merkezîyetçi bürokratik yönetim anlayışını devam ettirmiştir. Zira cumhuriyet rejimine geçilmiş olması, başlı başına çok önemli bir demokratik yönlü dönüşümü ifade etse de, tek parti döneminde demokratik siyasetin hayat bulmadığı, sorunun demokrasiden ziyade “modernleşme” olduğu bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşını Batı demokrasilerinin kazanmasıyla, 1940’lı yılların ikinci yarısında çok partili sisteme geçilmiş olması ve 1950’de iktidarın demokratik yöntemlerle el

değiştirmesi, önemli bir demokratik dönüşüm olsa da, 1960’lardan itibaren askerî darbeler ve vesayet unsurlarının belirleyiciliğindeki siyasal yapı, demokrasiyi bodur bırakmıştır. Askerî darbe ürünü anayasaların yol açtığı vesayetçi yapı ile Türk siyasal kültürünün şekillendiği devletçi yapı, siyasal ve ekonomik alanda özerk alanların zayıf, bağımlı ve etkisiz kalmasına yol açarak demokrasi-otoriterlik arasında gelip giden siyasal anlayışın bir nevi kısır döngüsünü oluşturmuştur. Bu çalışma Osmanlı-Türk siyasal tarihinde, demokratik yönlü önemli değişim/dönüşümün hamlelerini, hemen sonrasında gelen antidemokratik anlayış ve uygulamaların ortadan kaldırmasının, demokratik değişime yol açmadığı argümanına odaklanmaktadır.

1. Batı’da Demokrasi

Batı’da demokrasinin gelişiminde eski Yunan’da uygulanan bazı demokratik uygulamaların önemli rol oynadığı bir gerçektir. Günümüz demokratik anlayışıyla uyumlu olmasa da söz konusu uygulamaların, Batı’nın demokratik kültüründe önemli yer edindiği bilinmektedir. Zira Roma İmparatorluğu’nun çöküşüyle, Batı’nın siyasal ve sosyal yapısını belirleyen feodalite, bir yanda siyasal, sosyal ve ekonomik hayatta durağanlaşmaya yol açarken diğer yandan da bölünmüş ve parçalanmış egemenlik anlayışı ve yerel odakların mücadele ve uzlaşısına dayanan bir siyasal kültürün gelişmesine yol açmıştır. Batı’da, 18. yüzyıl sanayi devriminden önce çoğu Avrupa ülkesi, aristokrasinin ve geleksel elitlerin kontrolünde bulunmaktaydı. Sanayi devrimiyle fabrikaların ve modern teknolojilerin yaygınlaşması ve modern kent hayatına geçişle birlikte burjuva eliti, aristokrasinin ticari ve siyasal güç tekeline meydan okumuştur (Acemoğlu ve Robinson, 2014:85). Ticaretin gelişmesi ve burjuva devrimleriyle feodal dönem sol bulmuş yerine günümüzdeki gibi olmasa da, demokrasinin bazı unsurlarını bünyesinde barındıran yapıların hayat bulmuştur. Süreç olarak yaşanan coğrafi keşifler, Rönesans ve reform uygulamalarının tetiklediği aydınlanma süreci, demokrasinin gelişip kurulması ve kurumsallaşmasında işlevsel olmuştur.

1.1. Batı'da Demokratik Anlayışın Oluşmasına Yol Açan Gelişmeler

Yunanca “*demos*” (insanlar) ve “*kratos*”(yönetmek) sözcüklerinden türeyen demokrasi kavramını ilk defa eski Yunan şehir devletlerinden Atina'nın kullandığı bilinmektedir. Halkın yönetimi anlamına gelen demokrasi, halkı küçük gören aristokratlar tarafından eleştirilmiş, “halkçı yönetim biçimi” olarak nitelendirilmiştir. Atina demokrasisinin en önemli niteliği tüm vatandaşların bulunma haklarının olduğu bir meclis idi (Dahl, 2001:11,12). Tilly'e göre (2014:53), eski Yunan'da her bir şehir devleti, kendine özgü tarihsel ve kurumsal yapıya sahip olup merkezî iktidarlar kabaca *merkez, yürütme, oligarşik konsey* ve *yurttaşlar genel meclisi* tarafından dengelenmekteydi. Şehrin büyük konseylerine ticaret yapanlara hâkim olmakla birlikte tüm yurttaşların genel meclislerde söz söyleme hakları vardı. Ancak demokratik haklar, özgür Yunan vatandaşlarından erkek onlara tanınan haklardı ve yabancı, köle, kadın ve çocukların yurttaşlık hakkı bulunmamaktaydı. Diğer yandan İtalya Roma'da, “halka ait olan” anlamına gelen, halkçı yönetim biçimi “*republic*” kavramı, Cumhuriyet kavramıyla özdeşleşmiştir. Dahl'ın (2001:12-21) belirttiği gibi, gerek Yunan gerekse Roma'daki halk yönetimlerinin, modern temsili demokrasiyle kıyaslamak imkânsızdır. Zira bu yönetimlerin temel eksikliği; sadece yerel meclis olmasına rağmen seçilmiş temsilcilerden oluşan ulusal parlamento ve onun altında çalışan halkın seçtiği yerel yönetimlerin söz konusu olmamasıdır. Ancak Batı demokrasilerinin kurulması ve kurumsallaşmasında elverişli alt-yapıyı hazırladığı bir gerçektir.

Batı'nın temel karakterini belirleyen feodalite; üretim ve ticaretin olmadığı her alandaki durağanlığı, istikrarsızlığı, akıl ve bilim dışı bir dizi anlayış ve hurafelerin etkin olduğu süreci ifade etmektedir. Kavimler Göçü sonrası Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Orta ve Batı Avrupa'da dağınık yönetim birimleri oluşmuş, bunların başında bulunan ‘*lordlar*’ ve ona bağlı ‘*serfler*’ toplumsal yapının merkezini oluşturmuştu. Bu yapıda kiliseler, ayrı bir güç odağı olarak kendi serflerine sahip olmakla birlikte hiçbir lordun egemenliği ve hükmü sürekli

değildi. Merkezi otoritenin parçalanmışlığı ve yerel düzeyde sıkça yaşanan otorite değişiklikleri karşısında, bir lordun görelî gücünü yitirdiği durumlarda serfler, başka bir güçlü lordu seçebilme hakkına sahipti. Zira çok ilkel olsa da sıradan insanların “kendi yöneticilerini seçme” konusunda bir seçenek oluşmuş zira bu durum, Batı’nın “birey olma” anlayışının gelişmesinde etkili olmuştu (Mahçupyan, 2008:94,95). Özbudun’un (1990:64) belirttiği gibi, Batı’da Kilise’nin devlet dışında ve özerk olması, sivil toplumun özerkliğinde elverişli ortamı sağlamıştır. Söz konusu sivil örgütler, devlet iktidarının sınırlandırılması bağlamında modern anayasacılığın temeli sayılan “sınırlı iktidar” düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır.

Batı’da, 15. yüzyıl sonrası yaşanan; coğrafi keşifler, Rönesans ve reform düşüncesinin yol açtığı aydınlanma süreci, pozitif bilimlerin gelişmesine bireysel hak ve özgürlük temelinde demokrasi ve demokratik kurumların oluşmasına yol açmıştır. Coğrafi keşifler ve Amerika kıtasının kesin bir şekilde Avrupa’nın yörüngesine girmesini, İspanyol ve Portekizlilerin Atlantik adalarını keşfetmesi ve Afrika’dan getirilen ve ağır işlerde kullanılan köle ticareti izlemiştir (Tilly, 2005:29). Şenşekerci’ye göre (2005:13,14), coğrafi keşiflerle zenginleşen kentler, kapitalist toplum hüviyetine bürünerek, özgüven ve cesaretin getirdiği üstünlük bilinci gelişmişti. Ticaret kapitalizmine hâkimiyet alanı açan “merkantalizm” sayesinde Avrupa, kent merkezli ekonomiden ulus merkezli ekonomiye geçmişti. Ticaretin gelişmesiyle refah seviyesi artan insanlar, sanata ve bilime sarılmış bunun sonucu 16. yüzyılda başlayan reform hareketleriyle, Jean Calvin ve Martin Luther öncülüğündeki ortaya konan “Protestanlık”, kilisenin Tanrı ile insan arasından çekilip dinin bireyselleşmesini getirmiş krallar, kiliseyi hâkimiyetleri altına almış (Emiroğlu, 2006:116). Zira kilisenin dünyevi alandan çekilmesi, dinin bireyselleşmesi ve laik Avrupa’nın doğmasına yol açmıştır.

Batı’da Rönesans ve reform hareketlerinin tetiklediği aydınlanma; 18. yüzyılda, aklın merkeze alındığı, sadece ekonomik ve bilimsel alanda değil, siyasal, sosyal, sanat ve estetik alanı etkileyen (Şaylan, 2003:148), geleneksel olarak İngiliz devrimiyle başlayıp Fransız devrimiyle sonlanan

ve sonuçları açısından tüm Avrupa ve Amerika'da etkili olan felsefi, siyasal ve toplumsal süreci ifade etmektedir (Çiğdem, 2003:13). Kilisenin dogmatizmine karşı akılcılığın ön plana çıktığı, gerçeğe ulaşmada aklın tek ve yegâne vasıta olduğu aydınlanma anlayışı, Ortaçağ karanlığına başkaldırı niteliği taşımıştır (Çelik, 2002:7). Kant (2004: 32-34), aydınlanmayı insanın kendi özünden sorumlu olmadığı “ergin olmayışından” çıkış olarak tanımlamış, aydınlanmanın temel ilkesini “kendi aklını kullanma cesareti” olarak tanımlamıştır. Parsons'un (2005:30,31) belirttiği gibi bu süreçte, skolastik felsefede önemli değişimler olmuş, Protestan Kuzey Avrupa'da, gerçek modern bilim ve Roma Hukuku, kayda değer bir şekilde ihya edilmiştir. Rönesans ve Protestan kültürün katkıları, Batı toplumlarının mirasını teşkil eden kültür dünyasının yapısını ortaya çıkarmıştır.

1.2. Batı Demokrasilerinin Temelini Oluşturan Devrimler

Geleneksel toplumun egemen ilişkilerini, devlet veya aristokratik değerlere bağlı zümreler belirlerken, modern toplumlarda orta sınıf burjuva; hem devletin hem de aristokrasi ve dini otoritenin belirleyiciliğini sorgulayarak, yeni bir toplumsal yapının ve değişimin misyonerleri gibidir (Bilgin, 2007: 26,27). Zira Batı'da, toprağı işleyen köylü ve bundan rant elde eden feodal bey temeline dayalı üretim biçimi değişmeye başlamış, ekonomik alanda giderek güçlenen tüccar sınıfı burjuva, siyasal alanda da etkin olmayı hedeflemiş, zira ruhban sınıfı, ticareti insanın öte dünyası için bir tehlike olarak gördüğünden, burjuvaya karşı mücadele yürütmüştü (Erdem, 2006:44). Söz konusu gelişmeler ışığında İngiltere'de, tarım ve sanayinin gelişmesine engel olan feodal düzenle, kapitalizmin gelişmesini engelleyen mutlak monarşilerin keyfi tutumu, devrimin itici unsurlarını oluşturmuştur. Parlamento, kral tarafından birkaç kez feshedilse de sonuçta kral karşısında zaferini ilan ederek, kralın hem yetkilerini sınırlandırmış, hem de birçok konuda kendisini yetkili kılarak, kapitalizmin önündeki engelleri kaldırmıştır. Kona'nın (2005:57-60) belirttiği gibi, İngiltere'de 1689'da yayınlanan “Haklar Bildirisi”, hak ve

özgürlüğünün korunması açısından ulusal bilincin doğmasında ve kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Sonuçta İngilizlerin öncülüğünde başlayan sanayi devrimi, üretim ve ekonomi alanındaki değişimi ifade etmekte birlikte, siyasal alanda devletlerin meşruiyet alanını, temel haklar felsefesi üzerine oturtmuştur. Sanayi devrimi, Batı Avrupa ülkelerinde çok köklü ve kapsamlı dönüşümünü getirmiş zira teknolojik ve bilimsel gelişmenin yanında, liberal düşünce ve uygulamalar, bu dönemde egemen hale gelmeye başlamıştır (Şaylan, 2003:46,60,61). Moore’ göre (2012:29-35,48,62) İngiltere’nin; özgürlük, örgütlü siyasal yapılar, muhalefete gösterilen hoşgörü bakımından, ABD’den bile daha liberal bir toplum olmasında, aristokratların önemli payı vardır. İngiltere’de parlamenter demokrasi ile kapitalizm arasında kurulan aristokratik düzen ayakta kalmış, artık aristokrasinin temeli soy ve toprağın yanında maddiyata dayanmaya başlamış, parlamentoda temsil edilen gerek, “Whig” (liberaller) gerekse “Tory” (muhafazakâr)’den oluşan gruplar, toprak sahipleri ve kapitalistlerin temsilini üstlenirken, devlet ise bu kesimlerin şaşmaz bir biçimde çıkarlarını kollayan aygıt olmuştur.

Fransa’da yapısal değişkenler ve tarihî eğilimler, 18. yüzyıla kadar İngiltere’den farklı olduğu için gelişmeler de farklı olmuştur. Moore’a göre (2012:71-145), İngilizlerden farklı olarak Fransız soyluları, kraldan bağımsız olamamış zira Fransız monarşisi, kendisini bağımsız bir ekonomik temele dayandıramayan aristokrasiyi “evcilleştirmiş” ve denetim altına almıştı. Fransa’da, İngiltere’deki gibi ticari tarıma yönelen toprak sahibi bir üst sınıf yerine, köylü sınıfını ezmeye çalışan ve onlar üzerinden varlığını devam ettiren bir soyluluk vardı. Köylüler, kentlerin kendisine sunduğu imkânları görerek, soylularla bağını koparmaya başlamış, devrimin sürükleyici gücü olmasa da önemli bir işlev görmüştür. Saybaşı’nın (1995:166,167) belirttiği gibi, İngiltere’de devrim, demokrasinin barışçıl ve uzlaşya dayalı olarak yerleşmesini sağlarken, yaklaşık yüz yıl zaman farkıyla onu Fransa’da, kanlı ve sıkıntılı gerçeğe dönüştürmüştür. Ancak sonuçları bakımından evrensel nitelikteki Ağustos 1789’da yayınlanan “*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*”; insanların özgür

ve haklar bakımından eşit olduğuna, mülkiyetin kutsallığına ve dokunulmazlığına, devrimin manifestosu niteliğini taşıyan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik konusuna vurgu yapmıştı. Devrimin getirdiği rüzgarla, Avrupa’da bağımsızlık hareketleri güç kazanmış (Öymen, 2011:67), Tokun’un (2002:36) belirttiği gibi, devrimle hayat bulan radikal değişim/dönüşüm sonucu cumhuriyet, diğer yönetim biçimleri arasından, tek rasyonel bir yönetim biçimi hâline gelmiştir. Bu bağlamda demokrasinin yerleşik hale gelmesi, demokratik sürecin yaşanması ve şartların oluşmasıyla ilgili olup Avrupa kaynaklı devletler sistemi, Avrupa’daki değişim olgusunun bir sonucudur (Tilly, 2005:27,49,50). Modern dünyaya geçişte, burjuva devrimiyle Batı’da endüstriye dayanan çağdaş toplumlar oluşmuş, kapitalizm ile Batı demokrasilerinin birlikte var olmalarına yol açmıştır (Moore, 2012:21,22). Devrimler sonucu, Avrupa’da sanayileşme, kentleşme ve proleterleşme olgusu oluşmuş (Tilly, 2005:35), Erkan’ın (1990:87) belirttiği gibi, Batı’da ekonomik ve politik sistemlerin oluşması, ekonominin maddi alt yapısı, beşeri sermaye ve kurumsal altyapısının belli boyutlara ulaşmasıyla mümkün olmuştur. Batı’da bu süreç, kendi doğal mecrasında ve kesintisiz bir biçimde, “mücadele-oluşum” süreçlerden geçerek günümüz liberal-çoğulcu ekonomik ve siyasal yapıyı doğurmuştur.

2. Türkiye’de Demokrasinin Kısır Döngüsü

Osmanlı-Türk siyasi tarihi, “yenileşme” çabalarının bir tarihidir. 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan değişimin özünü, devletin yeniden yapılandırılması ve siyasal meşruluk anlayışının değişmesiyle, “devlet-toplum” ilişkisinin demokratik ilkelere bağlanması (Duman, 2007:34) çabalarına karşın, devletçi-bürokratik yapının ortaya koyduğu statükocu anlayış yüzünden demokratik yönlü çabalar ve kazanımlardan kolayca geriye gidişlerin yaşandığı bir kısır döngü oluşmuştur. Zira askeri müdahalelerle pekiştirilen vesayet düzeni de söz konusu statükoyu pekiştirmeye dönük işlev görmüştür.

2.1. Osmanlı Son Dönemi

Osmanlı’daki modernleşme çabaları, Batı’da olduğu gibi, endüstri devrimi ile birlikte yürüyen bir süreçten ziyade askerî yenilgi, toprak kaybıyla baş gösteren ekonomik sıkıntılar ve hazinedeki büyüyen açığın önlenmesine yönelik bir arayışın neticesi olarak ortaya çıkmıştı (Kalaycıoğlu, Sarıbay, 2009:13,14). Osmanlı’nın Batı karşısında gerilemesiyle başlayan devletin “kurtarılması” meselesi, askerî alan başta olmak üzere, devletin siyasi ve idari yapısında modernleşme arayışına yol açmış (Tuncel, Bakan, 2013:5359), III. Selimle başlayan “*Nizam-ı Cedid*” fikri Batı medeniyetinin model alınacağına ilk göstergesiydi. Osmanlı, kendi tarihi ve kültürü çerçevesinde sadece askerî alanla sınırlı modernleşme teşebbüsünde bulunsa da, Karpat’ın (2014:7) belirttiği gibi 18.yüzyıl sonlarına doğru Batı’yı model alarak, özellikle siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri ön plana almıştı. Zira 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın temel gayesi; içerde ve dışarda devlet otoritesini yeniden tesis etmek, sosyal yapıyı yaşanan değişimlere uyumlu hâle getirerek çatışmaları çözmek, bütün grupların mal ve can güvenliğini sağlayarak bazı güç odaklarına karşı onların desteğini sağlamak ve daha liberal bir ekonomi politikası benimsemektir (Karpat, 2006:179). Kalaycıoğlu ve Sarıbay’a göre (2009:14-17), Tanzimat’la birlikte Babıali’de görev yapanlar; padişahın “kulu ve mülkü olma” ve “hışmına uğramaktan kurtulmanın” yanında, suç ve ceza arasındaki temel ilişkiyi düzenleyen kurallar çerçevesinde görev yapma imkânı bulmuştu. Osmanlı politik sistemindeki egemenliğin meşruluğu, dinsel ve örfi içerikli gelenekten, hukuk nizamına dayalı yasal/ussal otorite olarak ifade edilebilecek bir zemine kaymaya başlamıştı. Tanzimat’la, Batı üstünlüğü ve modeli kabul edilmekle birlikte devletin monarşik yapısında değişimden ziyade ıslah fikri etkindi.

Osmanlı’da meşrutiyet süreçleri, Tanzimat birikimiyle ortaya konan ekonomik ve sosyal meselelerin, önu alınamayan iç karışıklık ve dış müdahaleler sonucu vuku bulan baskıcı rejime karşı, yeni bir arayışın ifadesiydi (Tanör, 2011:121). Padişahın yetkilerinin kısıtlandığı, seçim yoluyla oluşturulmuş bir meclis ve meclise karşı sorumlu bir hükümete

dayalı meşrutî monarşi özlemi *Yeni Osmanlılar*'ın önde gelen isimleri Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal öncülüğünde yürütülmüştü. 1876'da, meşrutî monarşiye geçilmesi ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi, siyasal sistemin sağlam temele oturtulması ve yabancıların Osmanlı'ya baskı yapmayacağı anlamına gelmekteydi (Öymen, 2011: 270, 289). Zira ikili meclis eliyle padişahın yanında yeni bir meşruiyet kurumu oluşturulsa da devletin ilk yazılı anayasası olan 1876 Anayasası, rejimin "monarşik-teokratik" niteliği ve padişahın egemenliği konusunda sınırlama getirmemişti. Ancak devlet ve halk ikiliğinin mecliste açıkça görülmesi ve devam eden savaş nedeniyle, II. Abdülhamit 1878'de meclis oturumlarını süresiz ertelemişti (Karpat, 2014:79,81). Buna karşın, "Jön Türkler" bilinen ve "İttihat ve Terakki" olarak isimlendirilen örgütlü hareket, Abdülhamit'in meşrutîyet karşıtı tutumuna bir tepki olarak kurulmuştu (Aydemir, 2006:118). Ahmad'a göre (2010a:33) ittihatçıların temel felsefesi, imparatorluğun nasıl kurtarılacağına odaklanmış, bunun meşrutî monarşiyle padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve azınlıklara kanun önünde bazı hakların verilmesiyle sağlanacağını düşünmüşlerdi. İttihatçılar, Aralık 1907'deki kongresinde, gerektiğinde şiddete ve ihtilale başvurmaya hatta gerektiğinde padişahı değiştirerek, parlamenter rejimi getirmeye karar vermişlerdi (Karpat, 2014:83). Zira İkinci Meşrutîyet'in ilanı ve 1908'deki anayasa değişikliği sonucu yasama ve yürütme padişahıdan ayrı demokratik organlar hâline gelmiş, milleti temsil eden bir parlamento, sorumlu bir bakanlar kurulu, yetkileri budanmış bir padişahlık sistemi, "meşrutî-anayasal" bir parlamenter sistemi getirmişti (Tanör, 2011:177, 217). Findley'in (2012:198) belirttiği gibi siyasal yapı, daha önce hiç olmadığı ve 1960'lara kadar da olamayacağı kadar, çoğulcu bir niteliğe bürünmüş, anayasal özgürlükler her alana yayılmış, birçok siyasal parti kurulmuş, yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı. Ancak İttihat ve Terakki, kendisine karşı, muhaliflerin kurduğu "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*"nın üstünlük kuracağı endişesiyle, 1912 seçimlerinde tehdit ve sindirme politikalarını kullanarak (sopalı seçimler) mecliste çoğunluğu elde etmiş, Keyder'in (1995:152), belirttiği gibi Balkan Savaşlarının yenilgisini bahane ederek "*Bab-ı Âli Baskını*"yla harbiye nazırını öldürmüş, diğer nazırları istifaya zorlamıştı.

Artık meşrutiyeti ilan edenler, onu yalanlarcasına diktatörce yöntemler izlemeye başlamıştı.

Sonuçta Tanzimat’la birlikte Osmanlı tebaası, yurttaşlık haklarını kazanırken, İkinci Meşrutiyet’le siyasal haklar kısa süreli de olsa elde edilmişti. Ancak İttihat ve Terakki’nin baskıya dönen politikaları, toplumsal dinamiklere ve formel niteliklere sahip olmayan Osmanlı nizamını değiştirmedeği gibi (Keyder,1995:152). Tanzimat ve meşrutiyetin kazanımlarını heba etmişti. Kocabaş’a göre (2016: 63-67) “taçlı demokrasi” olarak nitelendirilen meşrutiyet, Osmanlı toplumu kültür ve coğrafyasına ters düşmekteydi zira tabandan gelen bir talep sonucu oluşmamıştı. Kısaca hareketin halka mâl olmaması, demokratik deneyimin olmayışı nedeniyle, Osmanlı anayasal gelişmeleri, Batı’daki gibi iktidarın paylaşılmasını getiren bir “sosyal sözleşme” niteliğinden uzak kalmış, gerek padişah gerekse onun yerini alan İttihatçılar eliyle kolayca ortadan kaldırılabilmışti.

2.2. Cumhuriyetin Tek Parti Dönemi: Demokrasiden Yoksun Cumhuriyet

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı’nın tarih sahnesinden silinmesiyle başlayan milli mücadelenin başarıyla sonuçlanması, “millet egemenliği” düşüncesini pekiştirmişti. Birinci Mecliste; “*Tesanüt Grubu*”, “*İstiklâl Grubu*”, “*Müdafaa-i Hukuk Zümresi*”, “*Halk Zümresi*” gibi çok farklı siyasal kümelenmeler oluşmuştu (Tanör, 2011:280). Ahmad’a göre (2010b:22) meclis, Anadolu’nun bölünmesine karşı direnen güçlerin bir ittifakı olarak doğsa da yeni rejimin niteliği konusunda mecliste görüş birliği bulunmamaktaydı. Saltanat ve hilafetin devamından yana olanlara karşı olan Atatürk ve arkadaşlarının öncülüğündeki Cumhuriyet rejimini kurmak isteyenlerin bile kendi içinde yekparelik söz konusu değildi. Ancak meclisin heterojen yapısında, devrimlerin gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Batılılaşma veya modernleşmeyi, Batı hayat felsefesi ve onun bütün sembolleri ve değerleriyle alınması olarak düşünen Atatürkçü düşüncede, topyekûn değişme ve radikal devrimci modernleşme merkezi bir önem sahipti (İnalçık, 2013:184). Akşin’in (2004:170)

belirttiği gibi, meclisteki farklı görüşlerin amacına ulaşamayacağını düşünen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının temsil ettiği “Birinci Grup”, meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vermişti. “İkinci Grup”, Atatürk’ün devrimci niyetini sezmekte ve devrimlerinin önünde engel teşkil etmekteydi. Mustafa Kemal, yeni seçimlere gidileceğini ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Halk Fırkası (HF) dönüştüğünü açıklamıştı (Karpap, 2014:137). Seçim kanununda, muhalif grubun meclise girmemesi yönünde düzenleme yapılmış (Zürcher, 2007:45,46), Ağustos 1923’te yapılan seçimlerde Birinci Grup, büyük zafer elde etmiş, muhalif grubun çoğunluğu tasfiye edilmiş ancak Birinci Meclis’in demokratik çoğulcu yapısı, İkinci Meclis seçimleriyle ortadan kaldırılmıştı. İkinci Meclis’in açılması ve milli egemenlik düşüncesiyle saltanat ve hilafet kaldırılmış, Cumhuriyet ilan edilmişti (Tanör, 2011:277). Kalaycıoğlu’na göre (2009:392) saltanat kalıbı dışında yeni bir meşruluk temeli, “ulusal egemenlik” olarak tanımlanmış ve egemenlik hiçbir kayıt ve koşula bağlanmaksızın kabul edilmek suretiyle temsili hükümet, meşru politik hayatın odağına yerleştirilmişti. Cumhuriyet’le birlikte politik rejimin meşruiyet temelini oluşturan, “ulusal egemenlik” anlayışı, kuşkusuz önemli bir demokratik dönüşümdü.

Ancak Köker’in (2008:206,207) belirttiği gibi Cumhuriyetin kurucu ideolojisi Kemalist düşüncede, modern devletin kurulması için öncelikle ekonomik, kültürel ve hukuki reformların gerçekleştirilmesi merkezi önemde olmakla birlikte gelişmenin son evresinde demokrasiye geçiş öngörülmüştü. Batılı toplumların uzun süreçte geçirdiği demokratik dönüşümlerin, Türk toplumunda çok daha kısa zamanda gerçekleştirilmesi düşünüldüğünden, siyasi otoriterlikle devletin cebri gücünün kullanılması gerekli görülmüştü. Cumhuriyet’in kurucu seçkinleri, modern Batılı bir devlet ve toplumu meydana getirmek için, Kemalist devrimler adı verilen bir dizi reformları hayat geçirip Osmanlı geçmişine ait tüm siyasi, sosyal ve toplumsal düzenlemelere son vererek işe başlamışlardı (Kurtoğlu, 2004:208). Dursun’a göre (2004:187), İttihatçıların devletçi, merkezîyetçi, laik, Batıcı, milliyetçi ve Jacoben düşüncelerini miras alan Kemalistler, devlet eliyle toplumu bütünüyle değiştirme projesini “modernleşme” amacıyla yürürlüğe koymuşlar, bunun

dışındaki her şeyi tasfiye etmişlerdi. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için, geleneksel ve dinsel alanın yok edilmesi, çağdaşlığın gereklerine uygun kuşakların yetiştirilmesi hedeflenmişti (Berkes, 2008:522).

Bu bağlamda 1925’te kurulan ve liberal ekonomi ve siyasi politikaları temel alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Doğu’da baş gösteren Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek kapatılmış, zira siyasal sonuçları bakımından tek parti diktatörlüğünün kurulmasında dönüm noktası teşkil etmişti (Kongar, 2005:139). Takrir-i Sükûn Kanunu’yla, otoriter bir yönetim kurulmuş, meclis içi ve dışındaki tüm muhalif seslerin susturulmuştu (Koçak, 2008:141-145). Bu kanunla teşkil edilen İstiklâl Mahkemeleri, gerçek ve potansiyel muhalefeti ortadan kaldırmada kullanılan yaygın birer araç vazifesi görmüştü (Findley, 2012:251). Zürcher’in (1998:257-259) belirttiği gibi, TCF’nin kapatılmasıyla, CHP iktidar tekeli kurarak, 1931’deki parti kongresinde, Türkiye’nin siyasal sistemini, tek parti sistemi olarak ilan etmişti. 1930’daki “itaatkâr” bir muhalefet partisi denemesi bir yana bırakılırsa, İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar hiçbir yasal muhalefete izin verilmemişti. Türk Ocakları gibi, muhalif olmasa da partiyle organik bağı olmayan hiçbir örgüte tahammül gösterilmemişti (Tunçay, 2010:306-308). Yerine ikame edilen Halkevleri, partili-partisiz tüm kesimleri toplayarak aynı amaca yöneltecek eğitim yuvaları olarak, Türk devrim değerlerinin korunması, yayılması ve halk tarafından benimsenmesine yardımcı olmak için tasarlanmıştı (Koçak, 2008:155). 1925 sonrası başlayan “tek şefli-tek partili otoriter rejim”, ülkeyi 1945’e kadar yönetmiş, meclis ise parti grubuna tâbi olmuştu (Tanör, 2011:316). Sonuçta bu dönemin temel niteliği, demokrasinin tesisinden ziyade otoriter yöntemlerle Batılılaştıracağı düşünülen devrimlerin hayata geçirilmesiydi ve milli egemenlik temelinde kurulan Cumhuriyeti, demokrasiyle güçlendirmemişti. Göle’ye göre (1993:130) Türk modernleşmesi, devlet dışında bireye, sivil topluma ve piyasaya özerk bir alan tanımadığından Batılı anlamda modern bir Cumhuriyet kurmayı başarsa da, Cumhuriyeti demokratik temele oturtamamıştı. Heper’in (1974:108) belirttiği gibi, bürokratik elitin statik ve yarı ideolojik bir tutum benimsemesiyle devrimcilik, bir nevi “bürokratlaştırılarak” duran hale gelmiş bir nevi statükoya dönüşmüştü.

2.3. Çok Partili Sistem: Demokrasiye Geçiş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti, Batı dünyasında kendisine yer edinebilmek için, otoriter sistemini demokratikleştirmek zorunda kalmıştı (Dursun, 2000:14). Sovyet tehdidi karşısında, Avrupa'nın koruyuculuğunu üstlenen ABD'nin desteğini almak için savaş koşullarda sürdürülmeye çalışılan "tarafsızlık" politikasından Batı lehine vazgeçilmişti. ABD tarafından verilen "Truman Doktrini" kapsamındaki yardımlar, Türkiye'yi Batı eksenine yaklaştırırken, totaliter niteliği ağır basan uygulamalardan, demokrasiye geçiş yönünde beklenti ve baskıları artırmıştı (Karpat, 2014:163-165). Ahmad'ın (1999:122) belirttiği gibi Cumhurbaşkanı İnönü'nün, gerek Kasım 1945'deki meclis açılış konuşmasında, demokrasilerin faşizme karşı kazandığı zafere dikkat çekerek siyasal sistemde değişikliği gündeme getirmesi, gerekse Türk siyasetinin en temel sorununun muhalefet partisinin eksikliğinden bahsetmesi ve demokrasiye geçiş yönündeki beklentileri artırmıştı.

Diğer yandan 1940'lı yıllarda savaş koşullarının yol açtığı ekonomideki kötü gidişi durdurmak ve milli savunmayı desteklemek amacıyla 1940'da çıkarılan "Milli Korunma Kanunu", karaborsacılığı ve vurgunculuğu önlemek adına çıkarılsa da keyfi uygulamalarla halkı adeta CHP'ye düşman etmiş (Bakan, Özdemir, 2013:375), Varlık Vergisi, özel ellerde biriken servetin kamuya aktarılması ve özellikle gayrimüslim tüccara yönelik olarak uygulanmış (Turan, 2009:533), üretici artık denetleyemedikleri devletin yönetimi altında, kendilerini güvende hissedemez hâle gelmişti (Ahmad, 1999:90). "Toprak Reformu" yasa tasarısının temel sonucu, CHP içindeki muhalefetin kristalleşmesiydi (Heper, 1974:122). Zira yasa, büyük toprak sahiplerinin siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatacak ve devletin elini güçlendirecek bir uygulama olarak görüldüğünden bürokrasi, aydın ve kentli orta sınıf ve Anadolu'daki toprak ağaları arasındaki ittifakı zayıflatmaya başlamıştı (Ahmad, 2010b:27,28). Bu bağlamda tek parti idaresini eleştiren CHP'nin tanınmış üyeleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi isimlerce, Haziran 1945'te meclise verilen "dörtlü tahrir", muhalefet partisinin kurucu kadrosunu

ifade etmiş (Aydemir, 2000:440), hatta Menderes ve Köprülü’nün, *Tan* ve *Vatan*’daki yazıları nedeniyle CHP’den ihraç edilmişlerdi (Seydi, 2014:27,28). Böylece Toprak reformuyla başlayan ve CHP’nin politik uygulamalarının eleştirisine uzanan bir muhalefet olgusu oluşmuştu.

1940’lı yılların ikinci yarısı, çok partili sisteme geçiş yıllarıydı. Eylül 1945’te Nuri Demirağ tarafından kurulan “Milli Kalkınma Partisi” (MKP), ekonomik liberalizm ilkesi temelinde kurulsada, kontrolsüz oluşumlara sıcak bakılmadığından, muhalefet partisi olarak dikkate alınmamıştı (Seydi, 2014:28-30). İnönü düşüncesindeki çok partili sistem, Demirel’in (2002:131) belirttiği gibi iktidardaki CHP ile yine bu partinin içinden çıkan ve “güvenilir” kişilerin kuracağı bir muhalefet partisinden oluşan bir sistemdi. Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP)’nin kurulması, başlangıçta CHP’de fazla endişeye neden olmamıştı. Zira DP’yi kuranlar, Cumhuriyetin temel felsefesini savunan Kemalistlerdi ve özellikle Bayar, Türk siyasi hayatının önemli kişilerinden olup Atatürk’ün başbakanlığını yapmıştı (Ahmad, 1999: 127, 128), Seydi’nin (2014:31) belirttiği gibi Bayar ve İnönü görüşmelerinde yeni kurulacak partinin, Atatürk ilkeleri ve dış politikanın temel çizgisinden sapmayacağı yönünde mutabakat söz konusuydu. DP programında; siyasal alanda ve ülkede, demokrasinin ileri ve geniş ölçüde gerçekleşmesine vurgu yapılmış, din özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiş, ekonomik alanda özel girişim ve sermayenin esas alındığı bir ekonomi vurgusu vardı (Koçak, 2008:181). Çok partili sisteme geçiş sonrası 1946 seçimleriyle Türk siyasi hayatı, II. Meşrutiyet döneminde tanıştığı çok partili siyasi sisteme tekrar adım atmıştı (Özçelik, 2007:149). Ancak seçimin demokratik olmayan bir usulde “açık oy gizli sayım” esasına göre yapılması ve CHP’lilerin sandık kurullarında etkinlik göstermesi (Seydi, 2014:38) tartışmalara yol açsa da 1940’lı yılların ikinci yarısında, önemli demokratik düzenlemeler yapılmıştı. CHP ve DP’nin karşılıklı mutabakatı ve Seçim Kanunu’nda yapılan değişikliklerle; seçimlerde gizli oy, açık tasnif ve seçimin yargısal denetim ve gözetim altında yapılması kabul edilmiş (Özbudun, 2011:108), kapatılmış olan, *Tan*, *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelere yayın (Öymen, 2011:369), işçilere sendikal haklar, cemiyet ve dernek kurma izni verilmiş, Basın-Yayın Kanunu’nda yapılan

değişiklikle sansür kaldırılmış, siyasal partilere, “propaganda” yapma izni verilmiş, en nihayetinde İstiklâl Mahkemelerini kaldırılmıştı (Bakan, Özdemir, 2013:381). Zira valilerin aynı zamanda CHP il başkanlığı görevine son verilmiş, seçim şartları demokratikleştirilerek genel oy ilkesine geçilmiş (Kahraman, 2008:198), seçimlerin yargı gözetimi ve denetiminde, demokratik usulle yapılmasına karar verilmişti. Kısaca tek parti döneminin otoriter baskıcı uygulamaları, demokrasi yönünde evirilmeye başlamıştı.

Türkiye’de 1950 seçimlerinde, iktidarın sorunsuz bir şekilde el değiştirmesi, demokrasinin yerleşiklik kazandığı yönünde izlenim uyandırmıştı. İktidarın barışçıl ve demokratik yoldan DP’ye devredilmesi, halk iradesine dayalı iktidar anlayışının hayata geçmesine yol açmış (Karpata, 2006:227). Turan’ının (2009:535) belirttiği gibi iktidarın seçmenlerin oyu ile değişebileceği gerçeği, Türk toplumunun siyasete yönelik düşüncesini derinden etkilemiş, toplumun demokrasiye olan inanç ve güvenini de artırmıştı. Zira 1950’lerin ilk yarısı DP iktidarının altın yılları olarak ekonomide ciddi oranda büyümenin kaydedildiği (Ahmad, 1999:141), tarımsal gelirlerin ve tarımda makineleşme arttığı yıllardı (Zürcher, 1998:326). DP’liler tek parti dönemine ait tüm memnuniyetsizlikleri ortadan kaldırmaya başlamıştı. Menderes, gerici güçlerin karşısında olduğunu ancak vicdan hürriyetine saygılı olacağını ve katı laiklik anlayışının değiştirileceğini belirtmiş (Toprak, 2009:454,455), meclisin onayı ile Arapça ezan yasağını kaldırılmıştı. Halk Partililer, çok hassas ve tartışmaya açık olan bu konuda muhalefet etmekten çekinmişlerdi (Eroğul, 2003:101). DP yönetimi, CHP’ye bağlı bir örgüt olarak faaliyette bulunan Halkevlerini kaldırmış, (Göktepe, 2014:69), Köy Enstitülerini ise sadece öğretmen yetiştiren okullara dönüştürmüş, Türk Ocakları’nı yeniden açmıştı (Karpata, 2014:171).

Ancak 1954 seçimleriyle DP, yeniden tek başına iktidara gelse de ekonomide başlayan kötü gidiş hükümetin siyasetteki otoriter uygulamaları da beraberinde getirmişti. 1956’da Milli Korunma Kanunu’nu aratmayan bir “Ulusal Korunma Kanunu” eliyle devlete, mal ve hizmetlerin dağılımından fiyatların belirlenmesi dâhil ekonomiyi düzenleyecek

her türlü yetki verilmiş (Ahmad, 1999:142), artan ekonomik sıkıntılar siyasal liberalleşmenin feda edilmesine yol açmıştı. Zira İnönü’ye ve CHP’ye bağlılığından kuşku duyulan bürokrat ve memurların görevden el çektirilmesi, öğretim üyeleri ve yargı üyelerine kadar uzanmıştı (Zürcher, 1998:335). Baskı ve yıldırma politikası sonucu parti kurucularından Fuat Köprülü, “programından ayrılmış ve eski hüviyetini değiştirmiş” olan bir partiyle devam etmesinin mümkün olmadığını belirterek partisinden istifa etmişti (Eroğul, 2003,198). DP’nin muhalefeti kontrol için kurduğu “Tahkikat Komisyonu”, kamuoyunun partiye karşı tavır almasına neden olmuş (Karpas, 2006:189), Ahmad’ın (2010b:97) belirttiği gibi komisyona meclisin ve mahkemelerin yetkilerini geride bırakacak düzeyde yetki verilmişti.

Sonuçta muhalefetteyken demokrasi manifestosu ortaya koyan DP yönetimi, tek parti dönemini aratmayacak uygulamalara imza atmıştı. Heper’e göre (2012:183) DP’liler, iktisadi açıdan önemli grupların desteğine sahip alternatif bir dünya görüşü ile ortaya çıkmadıklarından tek parti döneminden kalma, antidemokratik uygulamalara sarılmaktan öteye gidememiş, kendileri çoğunluğu temsil ettiği için, gerekli gördüğü her düzenlemeyi yapmak için, mutlak yetki ve meşruiyet sahibi olduğunu düşünmüşlerdi (Zürcher, 1998:323). CHP’nin devletçi-seçkinçiliğine karşılık, DP’lilerin, “çoğunlukçu” anlayışı, “çoğulculuğa” galip gelmeye başlamıştı (Bakan, Özdemir, 2013:385,396). DP’liler, iktidarda kaldığı on yıllık süreçte, siyasal sistemi demokrasiyle pekiştirememiş, Belge’nin (2009:54) belirttiği gibi, “düşünölmüş ve sindirilmiş” bir demokratik kültürden yoksun olduğundan, kısa dönemde çarpıcı bir değişim/dönüşüm getiren politikalar ortaya koyamamıştır. Bu bağlamda 1940’lı ikinci yarısından itibaren, çok partili sisteme geçiş başta olmak üzere elde edilen tüm demokratik kazanımlar kaybedildiği gibi 27 Mayıs askeri darbesiyle siyasette askeri vesayet sistemi hâkim olmaya başlamıştı.

Türkiye’de 1960 darbesi ve darbe ürünü anayasanın yol açtığı vesayetçi anlayış siyasal alanı daraltmıştı. Darbe ürünü 1961 Anayasası; CHP’nin “İlk Hedefler Bildirisinin temel ilkelerini içeren çifte meclis, Anayasa Mahkemesi (AYM), Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Devlet

Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kurumları hayata geçirmişti. Sak'a göre (2016:68), anayasanın temel kaygısı, demokratik değişimden ziyade, siyasete karşı güvensizliğin sonucu "askeri nitelikli bir siyasal yapıya" yol açmış zira güvenlik alanında MGK, yargı alanında askeri yargıtay önemli kurumlar hâline gelirken Genel Kurmay Başkanlığının doğrudan başbakanlığa bağlanması ve MGK'nın asker üyeleriyle bakanlar kurulu üyelerinin eşit konumda kabul edilmesi, söz konusu askeri yapıyı pekiştirmişti (Saybaşı, 1995:167). Seçim sisteminde yapılan değişiklikler, birçok siyasal partinin meclise girmesini sağlarken, yükselen işçi hareketi sol siyaseti radikalleştirmiş, Türkiye İşçi Partisi (TİP)'in meclise girmesi, demokratik anlayışta uygun olsa da, buna tepki olarak ortaya çıkan milliyetçi hareketlenmeler (Tuncel, 2013:237) ve önlenemeyen sokak eylemleri, yeniden asker müdahalelerine kapı aralamış, ordunun siyaset üzerindeki ağırlığını daha da artmıştı (Dursun, 2007:40). 1971-1973 yılları arasında anayasada yapılan değişikliklerle, yürütmeye Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisi verilmiş, üniversite ve TRT özerkliği kaldırılmış, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması yönünde yeni hükümler getirilmiş, yargı alanında Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kurulmuştu. Böylece askeri yargı, sivil yargının aleyhine genişleyerek sivillerin de askeri mahkemede yargılanmasının önü açılmıştı (Karadağ, Akbaş, 2009).

Anayasanın getirdiği vesayetçi yapı, anarşik gelişmelerin sebebi saydığı TİP'i Temmuz 1971'de, laik devlet ve Atatürkçü düşünce yapısına aykırı faaliyetleri nedeniyle de Mayıs 1971'de Milli Nizam Partisi (MNP)'ni kapatmıştı (Tuncel, 2013:238,239). Tanör'ün (1986:58) belirttiği gibi muhtıra ve anayasa değişiklikleriyle hak ve özgürlükleri sınırlandırma nedenleri çoğaltılmış, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" gibi muğlak ifadeler kullanılmıştı. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında siyasi şiddet ve terör eylemleri artmış, siyaset sorun çözen bir yapıdan ziyade sorun üreten bir yapıya dönüşmüş, "sağcı" ve "solcu" olarak adlandırılan kesimler arasındaki gerilim iyice tırmanmış, yükselen enflasyon ve ödemeler dengesindeki büyüyen açıklar, siyasal çöküşün yanında ekonomik çöküşün de habercisi olmuş. Kısa yeni bir darbenin ayak sesleri gelmişti.

2.4. 1980 ve Sonrası: Demokrasi ve Otoriteriyenlik Arasında Gelip Gitmeler

Türkiye’de 1980-1983 dönemi; 12 Eylül 1980 darbesiyle parlamen-tonun feshedildiği siyasal partilerin kapatıldığı ve lider kadrolarına si-yaset yasağının getirildiği bir nevi “partisiz ve siyasetsiz” siyaset döne-midir. Darbe ürünü 1982 Anayasasıyla; AYM’nin yasaların anayasaya uygunluğunun esastan denetimini engellenmiş, üniversitelerde olduğu gibi özerklik ya tamamen kaldırılmış ya da RTÜK’te olduğu gibi çe-şitli kısıtlamalar altına alınmıştı (Kalaycıoğlu, 2009:396,397; Özbudun, 2011:135,136). Anayasa eliyle, devletin birey karşısında üstünlüğü, “resmi ideoloji”, “hikmet-i hükümet” ve “türdeş toplum” anlayışıyla sağlanmıştı (Erdoğan, 2003:148). Can’a göre (2012:130) anayasaya hâkim olan fel-sefe; özgürlükten çok otorite, bireyden çok kolektif bütünlüktür. Ana-yasanın “insan haklarına saygılı devlet” nitelendirmesi, devlet ve insan haklarının birbirinden bağımsız iki olgu olduğu düşüncesinin kabul edildiğini zira devletin varlık gerekçesinin insan hakları olmadığı so-nucunu doğurmaktaydı. YÖK’ün kurulmasıyla özgür bilgi üretiminin önü kesilmiş, Türkçe dışındaki dillerin kullanımı yasaklanarak farklı etnik gruplar dışlanarak yeni etnik ve toplumsal sorunlara kapı aralan-mıştı (Özen, 2011:126,127). “1402 Sayılı Sıkıyönetim Yasasıyla, komu-tanlıkların istedikleri kamu görevlilerini derhal görevden alma yetkisi verilmiş, birçok üniversite öğretim elemanları görevlerinden uzaklaş-tırılmıştı (Oran, 2004:20). Kısaca 12 Eylül askeri darbesi, ülkedeki kaos ortamının ve akan kardeş kanının durdurulması gibi gerekçelere da-yansa da siyasal, sosyal ve hukuksal alanda yeni sorunlara yol açmıştı.

Ancak bu dönemle birlikte uluslararası alanda hızla yayılan neo-li-beral anlayış ABD öncülüğündeki siyasal liberalizmin ekonomideki uzantısı olan serbest piyasa sistemiyle, siyasette insan haklarına daya-nan bireyciliği temel alan çoğulcu demokrasi anlayışı rakipsiz kalmıştı. Keyman’ın (2002:199,200) belirttiği gibi 1980’lerden sonra üçüncü dalga hâlinde “küreselleşme” adıyla yeniden belirleyicilik kazanarak Türki-ye’nin geçirdiği toplumsal değişimlerin çözümlenmesinde “anahtar bir

kavram” olmuştu. İnat ve Duran’ın (2006:30) belirttiği gibi küreselleşmenin etkin kıldığı neo-liberal ekonomik yaklaşım ve AB üyelik süreci, Türk siyasal sisteminin dönüşümünde önemli etkenlerdi. Artık yeni dönemin yükselen değeri; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler olmuş, devletlerin saygınlıkları artık bu değerlere olan bağlılıklarıyla ölçülmeye başlanmıştı.

Darbe yönetimi, Kasım 1983’te yapılacak seçimlerde, siyaseti “merkez”, “orta sağ” ve “orta sol” şeklinde dizayn etmeyi düşündüklerinden söz konusu çizgilerin temsilcisi olarak Milliyetçi Demokrasi Partisi (MD), Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal’ın Anavatan Partisi (ANAP)’nin seçime girmesine izin vermişti (Özbudun, 2011:43,44; Erdoğan, 2003:142). 1983 seçimlerinde, Özal’ın birinci parti olarak çıkması ve tek başına iktidara gelmesi sivil siyasetin ve demokrasinin önünü açmıştı. Zira Batı’nın liberal ekonomi ve siyasi politikalarının Türkiye’deki izdüşümünü temsil eden Özal, siyasi düşünce ve politik uygulamalarıyla Türkiye’deki siyasi tabuları yıkan kişiydi. Erdoğan (1995:118,119), Özal’ın değişim odaklı politikalarını, “Özal dönemi Tanzimat’ı” olarak belirtmiş, otoriter darbe yönetiminin elverişli bir ortamında, özünde demokratik meşruluğun sağlanmaya çalışıldığını vurgulamıştır.

Özal, Türkiye’nin içe kapalı, bürokratik elitler özel sektör elitlerinin gizli anlaşmasına dayanan “avanta paylaşım mekanizmasını” yıkıp ekonomiyi dışa açarak uluslararası piyasalarla bütünleşen ekonominin prangalarından kurtulduğu rekabetin esas alındığı bir dönüşümü getirmişti (Erdoğan, 2016:31). Özal’ın temel düşüncesi, güçlü ekonomik yapının içerde ve dışarda demokratik siyaseti beraberinde getireceğine dayanmaktaydı. Gürbey’in (2016:232) belirttiği gibi Özal, ekonomik gücün siyasi gücü getireceğini savunmakta ve ekonomi temelli ilişkilerin, AB örneğinde görüldüğü gibi siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve çatışmazlığa uygun ortam hazırladığını düşünmekteydi. Özal’ın; liberal ekonomi politikası, bürokrasinin azaltılması ve devletçi zihniyete son verilmesi, yerel yönetimlere daha fazla yetki verilmesi gibi düşünceleri, muhafazakâr/İslamcı bir görüntü içinde savunması, halkın içinden biri olarak

görülmesi ve sivil siyaseti temsil etmesi (Uluç, 2014:116) onu farklı kılan temel niteliklerdi.

Özal’ın temel felsefesini oluşturan, “her alanda özgürlük” anlayışı ve sürekli vurguladığı inanç ve inandığı gibi yaşama özgürlüğü, serbest düşünce ve düşüncesini ifade etme özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüklerine engel teşkil eden Türk Ceza Kanunu (TCK)’nın 141’inci ve 142’nci maddeleri, sınıf mücadelesinin teşvik edilmesini yasaklayan 145 ve 146’ncı maddeleri ve dinin siyasi amaçlı kullanımını yasaklayan 163. maddenin ceza yasasından çıkarılması (Heper, 2011:207), önemli demokratik adımlardı. Zira Özal’ın “BM İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi’ni imzalaması, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi” (AİHM)’nin yargı yetkisinin kabul etmesi ve “Avrupa İnsan Hakları Konseyi” (AİHK)’ne bireysel başvuru hakkını tanıması gibi düzenlemelere imza atması, Batı’dan gelen baskı ve eleştirileri hafifletmeye yönelik olmakla birlikte Batı standartlarında bir liberalleşme yönündeki düzenlemelerdi (Dağı, 2001:132,133). Yavuz’un (2008:109,110) belirttiği gibi AİHK’ne bireysel başvuru hakkı, özellikle Kürt kökenli ve diğer vatandaşların devletin baskıcı tutumuna karşı kullandığı alternatif bir kanaldı.

Özal, askeri vesayete karşı açık tavır almış zira askeri konuların, sadece askerler arasında konuşulduğu bir dönemde, askeri harcamaları tartışmaya açmış (Pakdemirli, 2013:180,181), Genel Kurmay Başkanlığına, ordunun yüksek komuta kademesinin değil, kendi istediği Necip Torumtay’ı getirerek askerlere Cumhurbaşkanlığı yolunu kapamıştı (Ataman, 2014:268,269). Birand ve Yalçın’a göre (2001: 308,309), Özal’la birlikte ilk defa askerlerin, seçilmiş sivil inisiyatifin vermiş olduğu karar gereği atama, terfi ve görevlerine son verilme işlemi, demokratik ülkelerdeki gibi işlemekteydi. Özal’ın Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi, 1960’tan beri sürekli askerlerin cumhurbaşkanı olduğu yönündeki yerleşmiş statükoyu kırmış (Uzgel, 1998:321), Güner’in (2003:48) belirttiği gibi Özal, Çankaya Köşkü’nü sadece siyasilerin mülki ve askeri amirlerin davet edildiği yer olmaktan çıkararak sanatçılar, basın mensupları, sporcular ve iş adamlarının fikir alışverişinde bulunduğu mekâna dönüştürmüştü. Sonuçta Özal, Türk ekonomik, siyasi ve sosyal

konulardaki çoğu tabuları yıkmış değişimin öncüsü olmuştur. Ancak Özal'ın, gerek düşüncelerini paylaşan ve ileriye götürecek güçlü kadro eksikliği, gerekse pratik-pragmatist kişiliği, demokratik değişimi kalıcı hâle getirememiştir. Seçim sistemi ve barajı konusunda hiçbir değişiklik yapmayan Özal (Erdoğan, 2003:223), Tuncel'in (2013:267) belirttiği gibi toplumun depolitize olmuş yapısında değişiklikten ziyade darbenin getirdiği anti demokratik yasaların değiştirilmesi yerine pragmatist bir tavır takınmıştır.

Özal'ın Cumhurbaşkanı iken 1993'de ani ölümü, Türkiye'de esen liberal havanın, kısa sürede kaybolmasına yol açmıştı. Zira doksanlı yıllara artan terör olayları ve ekonomik krizler damgasını vurmuş, askerin siyasete bir kez daha müdahalede bulunduğu "28 Şubat Postmodern Darbesiyle siyaset yeniden dizayn edilmişti. Bu süreçte; tanklar yürütülmüş, "demokraside balans ayarı" yapılmış, bazı sendikalarla birlikte algı operasyonları yürütülmüştü (Müftüoğlu, 2010:31). Nebati'nin (2014:188, 189) belirttiği gibi 28 Şubat'la vesayetçi anlayış kendisini bir nevi güncellemiş, merkezin farklı kimliklere yönelik otoriter tavrı güçlenmiş, siyasetin içi boşaltılmış ve toplum siyasetten uzaklaştırılmıştı. 28 Şubat'ın ürünü olan istikrarsız ve zayıf koalisyon hükümetleri hem siyasi hem de ekonomik krizlere kapı aralayarak Türkiye'yi yeniden demokratik çıkmaza sokmuştu. Ecevit'in başbakanlığını yaptığı üçlü koalisyon hükümeti döneminde, siyasi ve ciddi ekonomik krizler yaşanmıştı. Bu bağlamda Kasım 2002'de yapılan erken genel seçimlerinde, yeni kurulan bir partinin (AK Parti/AKP) tek başına iktidara gelmesi, ekonomik krizden çıkış ve demokratik siyaset için yeni bir umut doğurmuştu. AK Parti kurucularından Erdoğan ve arkadaşlarının, içinden geldiği "Milli Görüş" felsefesini reddetmesi ve siyasal çizgisini "muhafazakâr demokrat" olarak belirtmesi, içerde ve dışarda daha geniş bir meşruiyet tabanı elde ederken İslamcı çizginin Türk siyasi akıbetinden çıkarılan bir tecrübenin de yansımasıydı. Dursun'a göre (2007:59), AK Parti çizgisi, tutucu veya statükocu değil, kararlı bir şekilde değişim ve dönüşüm yanlısıydı. Yavuz'a göre (2008:336), 28 Şubat darbesinin en dolaysız sonucu, İslamcı siyasilere kendilerini insan hakları, demokrasi, hukuk devleti

söylemleriyle yeniden tanımlamaları ve bunun ancak AB bütünleşme süreciyle hayata geçebileceğine inanmalarıydı.

AK Parti, tek başına iktidara gelir gelmez AB üyeliği için önemli çabalar sarf ederek birçok reformlara imza atmış, AB’yle müzakereler Ekim 2005’te başlamış, IMF ve özelleştirme programları hassasiyetle uygulanmıştı. Zira demokrasi, şeffaflık ve piyasa ekonomisi, “medeniyetler çatışması” tezine karşı, “medeniyetler arası iş birliği” tezi savunulmuştu (Gözen, 2006:85). AB’ne uyumun sağlanması adına, yapmayı taahhüt ettiği düzenlemeleri içeren uyum paketleriyle yapılan 2004 ve 2010’daki kapsamlı anayasa değişiklikleri sonucu, anayasanın yaklaşık üçte biri değiştirilmiş demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştı (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı KDGM, 2013:38,39). Bu kapsamda; MGK’nın yapısının değiştirilmesi, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve YÖK gibi kurumlardaki asker üyelerin varlığına son verilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)’nin ve ölüm cezalarının kaldırılması, işkenceye “sıfır tolerans”, kadın-erkek eşitliğine yönelik düzenlemeler, “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” ile tüm vatandaşların günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi ve bunlarla ilgili yayın yapılmasının önündeki engellerin kaldırılması ve siyasi partilerin AYM’nince kapatılabilmemesinin zorlaştırılması (Saatçioğlu, 2012:669) gibi düzenlemeler, devrim niteliğindeki demokratik yönlü düzenlemelerdi.

AK Parti hükümetleri döneminde, demokrasiyi güçlendiren en önemli gelişme, vesayet unsurlarının etkisiz kılınmasıdır. AK Parti lideri Erdoğan’ın (2013:11) belirttiği gibi, MGK’nın yapısının değiştirilmesi, askeri yargının yetki alanının daraltılması, askerin gerekli görüldüğü durumlarda toplumsal olaylara müdahale yetkisi veren EMASYA Protokolü’nün, bazı kamu kurum ve kuruluşlardaki askeri üyelerin ve askeri mahkemelerin siviller üzerindeki yetkilerinin kaldırılması, askeri mal ve harcamaların sivil denetime tâbi olması, MGK Genel Sekreterinin sivil olması ve hükümet politikasının belirlenmesinde ona yardımcı olan bir organ haline getirilmesi gibi konular vesayeti iyice

zayıflatmıştı (Dağı, 2010:133). Nebati'nin (2014:213) belirttiği gibi vesayetin kırılmasıyla yüksek yargı organlarının işleyişi açık ve demokratik ilkelere uygun hâle getirilmiş, demokratik açılımlar, çözüm süreci, AB üyelik sürecinin getirdiği yasal düzenlemeler, insan hakları, sivilleşme, çoğulculuşma konusunda, “merkezci-egemenci-darbeci” zihniyetin ortadan kaldırılmasında AK Parti'ye toplumsal destek artarak büyümüştür. Cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan, “367 krizi” ve ordunun internet sitesinden yayınlamış olduğu “*e-muhtıra*” ya karşı ilk kez bir siyasal iktidar, muhtıra karşısında direnme cesaretini göstermiş, Türk siyasetinde belki de benzeri olmayan bir sertlikte cevap vermiş, AK Parti adayı Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmeyeceği teyit etmişti (Temiztürk, 2009:14,15). 2007'de yapılan erken seçimde AK Parti güçlenerek çıkmış, Gül'ün Cumhurbaşkanı olmasından sonra kamuoyunda “*Erge-
nekon Operasyonu*” olarak bilinen soruşturmalar neticesinde, hükümeti devirmeye yönelik ordu içinde çabaların olduğu yönündeki iddiaların yargı gündemine gelmesiyle, birçok üst rütbeli muvazzaf ve emekli askeri personel, darbeye teşebbüsten tutuklanmıştı (Oğuzlu, 2014:348,349). Sonuçta Balcı'nın (2013:261,262) belirttiği gibi Türkiye'de askerin uzun süredir devam eden ayrıcalıklı rolü değişmiş, ordu artık ayrı bir “politik merkez” veya “blok görüntüsü” vermekten çıkıp sivil siyasete tabi olmaya başlamıştı.

Diğer yandan vermiş olduğu taraflı ve ideolojik kararlarla “hukuk devleti” ilkesini tartışmalı hâle getiren yargı vesayetine 2010 yılında yapılan anayasa değişiklik referandumuyla önemli darbe vurulmuştu. Yapılan değişiklikle; Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarına yargı yolu açılmış, AYM ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK)'nın üye seçiminde, yüksek yargı ve Cumhurbaşkanı'nın belirleyiciliği kaldırılmış aralarında meclis, yüksek yargı organları, barolar, öğretim üyeleri, Türkiye Adalet Akademisi, yüksek kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılarla, AYM Raportörlerini de üye seçiminde etkin kılan düzenlemeler getirilmiş (TC 1982 Anayasası, 2012:93-96;105,106), böylece yüksek yargı seçimlerinde demokratik meşruiyet sağlanmıştı. AYM'nin görev ve yetkilerine “bireysel başvuruları karara bağlar” hükmünün getirilmesi, hak ve özgürlük arayışında önemli bir

düzenlemedir. Böylece, yüksek yargı organlarının işleyişi açık ve demokratik ilkelere uygun hale getirilirken insan hakları, sivilleşme, çoğulculuşma konusunda yapılan önemli düzenlemelerle çoğulcu, liberal demokrasinin atık yerleşik hâle geleceği yönünde beklentiler artmaya başlamıştı.

Ancak söz konusu demokratik değişim odaklı, devrimsel nitelikte düzenlemeler, Türkiye’de demokrasinin kurum ve kuralları ve uygulamalarıyla yerleşik hâle geldiği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda yapılan eleştiriler temelde; tüm vesayet unsurları etkisiz hale gelse de demokrasiye yerleşiklik kazandıracak adımların atılmadığı, AB ile üyelik ilişkilerinin irtifa kaybettiği, tek başına iktidarın getirdiği çoğunlukçu anlayışın hâkim olduğu yönündedir. Sarıbay’ın (2012:25) belirttiği gibi AK Parti, Kasım 2002’de yapılan seçimlerde, kendi dahli olmadığı bir Seçim Kanunu’na tâbi olarak tek başına iktidar olmuş, artık her şeye dahli olabilecek bir konuma gelse de seçim sisteminin anti demokratik yüksek baraj engeli ve Siyasi Partiler Kanunu’nda yapılması gereken demokratik düzenlemelerle ilgili, uzun süreli iktidarı döneminde bir girişimde bulunmamıştır. Çınar’a göre (2009: 508, 509) AK Parti kurucuları, önceden anayasanın demokratik olmadığını ve YÖK’ün üniversiteler üzerindeki vesayetçi konumunu şiddetle eleştirse de kendi kontrolüne geçince bu kurumları dogmatik bir şekilde savunmaları, kurumsallaşmış demokrasi ve zihniyet yapısının oluşmadığını göstermektedir.

Özellikle AK Parti’nin üçüncü hükümet dönemi sonrasında yaşanan Gezi olayları, 17-25 Aralık Operasyonu, çözüm sürecinin akamete uğraması ve en nihayetinde 15 Temmuz darbe kalkışması gibi ülke güvenliğini doğrudan ilgilendiren olaylar silsilesi, hükümetin güvenlik temelli reflekslerini artırdığı bir gerçektir. Bu bağlamda kabul edilebilir bir durum olan otoriter ve güvenlikçi tedbirlerin, uzun süren politik uygulamalara dönüşmesi, olağanüstü hal şartlarında yapılan seçim ve ülke siyasal sistemini değiştirecek anayasa değişiklik referandumu tartışmalara yol açmıştı. Zira bu süreçte Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM), Türkiye’nin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında; olağanüstü hâl uygulamaları, basın ve ifade özgürlüğü ve yargı

bağımsızlığı konusunda verdiği sözleri yerine getirmediğini belirterek, Türkiye'nin yeniden siyasi denetime alınmasına karar vermişti. AK Parti iktidarının geçmişteki büyük başarılarından biri 2004 yılında Türkiye'yi Avrupa sürecinde "denetimli ülke" olmaktan çıkarmasıydı. Erdoğan bunu "AB yolu açıldı" diye açıklamıştı. Fakat AKPM, Türkiye'yi 25 Nisan 2017'de yeniden "denetim"e aldı (Akyol, Hürriyet, 2018). Kısaca Oğuzlu'nun (2014:353) belirttiği gibi, Türkiye artık demokratikleşme konusunda ciddi derecede patinaj yaparak AB hedef ve perspektifinden uzaklaşmış, zira ülke imajı, dışarıda ciddi yönde eleştirilere maruz kalırken basın ve ifade hürriyetlerinin kısıtlandığı bir ülke imajı dile getirilmeye başlanmıştı.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk siyasi tarihi, "yenileşme" veya demokratikleşme çabalarının tarihi olarak bilinmektedir. Ancak demokratik yönlü değişim düzenlemelerini, antidemokratik ve otoriter uygulamalar takip ettiğinden demokrasi kültürü yerleşiklik kazanamamıştır. Zira Osmanlıda, Tanzimat ve meşrutiyet süreçleriyle elde edilen demokratik yönlü kazanımlar, İttihat ve Terakki döneminde kaybedilmiş, Cumhuriyet'le gerçekleşen demokratik dönüşümün temelini oluşturan saltanatın tasfiyesi, Cumhuriyetin kurulması, tek parti düzeninden rekabete dayalı çok partili sisteme geçilmesi (Dursun, 2007:24) gibi düzenlemeleri hep antidemokratik uygulamalar takip etmiştir. 27 Mayıs'la birlikte siyasetin askeri müdahalelerle yönlendirildiği askeri vesayet süreci başlamış, yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerle, ülke demokrasisi, zayıf kalmıştır. Türkiye'de 1980 sonrasında, küreselleşme anlayışı ve neo-liberal ekonomi ve siyasi politikalar gerek Özal gerekse Erdoğan dönemiyle birlikte devrim niteliğinde bir değişim/dönüşüme yol açmıştır. Tek parti dönemin siyasi ve bürokratik zihni tabularını ve asker vesayetini kıran politik uygulamaları, demokratik değişim konusunda beklentileri artırmıştır. Erdoğan'ın (2016:33) belirttiği gibi Türkiye'de demokratik değişim, bürokratik seçkinlere dayanarak değil, tam tersine ılımlı muhafazakâr halk tabanına dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Zira ilerici aydınların tersine, ülkeyi

ileri götürecek politikalar, inançların ve geleneklerin rencide edilmesi şartıyla, muhafazakâr halk kitleleri her zaman yatkın olmuştur.

Batı’da farklı toplumsal kesimlerin mücadelesine dayanan ve devrimsel değişimlerle elde edilen burjuva demokrasileri, Batı’nın tarihsel ve kültürel birikimlerinin bir neticesidir. Ancak Türk modernleşmesinin, burjuva temelinden ziyade devlet elitleri öncülüğünde yürütülmesi, siyasal ve ekonomik hayatta onların belirleyicilik kazanmasına yol açmıştır. Bu kesim, kendilerini devletin koruyucuları ve vesayet makamları olarak gördüklerinden, siyasi faaliyetlere şüpheyle yaklaşmışlar (Özbudun, 2007:265), siyasetin kendisi, farklı toplumsal kesimlerin taleplerinden ziyade, devlet merkezli yürümüştür. Ögün’ün (2004:23,130,131) belirttiği gibi Türkiye’de siyaset ya Cumhuriyetin kurucu ideolojik doğmaları etrafında birleşen “uyumlu yurttaşlar cemaati” anlayışıyla hareket ederek özgür bireylerden oluşan toplumu göz ardı eden ya da “maneviyat” ve “mukaddesat” söylemlerle kurulan “müminler cemaatini” gerçek anlamda yurttaş statüsüne çıkaramamıştır.

Kısaca Türkiye’nin demokrasi mücadelesi; sürekli istikrarsızlıklarla devam eden, ileri gidişleri ortadan kaldıran geriye dönüşlerin söz konusu olduğu bir kısır döngüye dönüşmüştür. Tilly’nin (2014:9), “demokrasi her zaman tamamlanmadan kalan ve sürekli olarak tersine çevrilme riski olan bir süreç” yorumu, Türkiye’nin demokrasi serüvenini ortaya koymaktadır. Mahçupyan’a göre (2015:44) Türkiye’de reform ve değişim çabaları, “zorunluluk” olarak görüldüğünden, bizatihi değişimci bir zihniyet oluşmamış, zira değişimin kendisi ve ivmesi “süreklilik” değil, “tek seferlik sıçrama” olarak algılanmıştır. Emiroğlu’nun (2015:73, 100,101,389) belirttiği gibi demokratik değişimin öznesi halk veya toplumsal sınıflar olmadığı müddetçe, devlet eliyle merkezden yapılan değişim faaliyetlerinin, devletin gerçek anlamda kendisini dönüştüreceği beklenemez. Sosyal sınıf olgusunun gelişmediği bir ortamda, devlet-toplum ilişkisi ve devlet merkezci anlayış konumunu yitirmeden demokrasi ülküsü yaşatılmaya çalışılmıştır.

PERIODICAL CRITICS OF TURKISH DEMOCRACY DURING THE DEVELOPING PROCESS

Abstract

Republic of Turkey established on the basis of the Republican regime and the people's sovereignty instead of monarchy and its sovereignty understanding. Of course this is an important democratic transformation. In this transformation, the Westernization movements and constitutional processes that started in the Ottoman period played an important role. However, repressive practices of the single-party period aimed at westernization and transforming the society, did not reinforce the republican regime with democracy. After the Second World War, the multi-party system was introduced as a result of external factors, The change of power in democratic ways in 1950 constituted the turning point in terms of Turkish democracy. At the period between 1960 and 1980, which started with military intervention, internal political conflicts, instability and military tutelage have been strengthened. It was a period when previously acquired democratic values and accumulations were lost. The September 12 military coup in Turkish politics has narrowed the political arena, while military tutelage has been reinforced. Nevertheless, the 1980s have been the years of globalization and the rise of neoliberal values, starting with Özal, who was the representative of Western values in Turkey, the economy has been opened up, political understanding and taboos have become questionable. Especially during the Erdogan period; important democratic developments have been recorded. However, today in Turkey, in the Western sense of liberal, pluralist democracy can not talk about. The main objective of the study is to indicate the periods that strengthen democracy in Turkey. However, it is also emphasized that democratic change policies are mostly deprived of continuity. It is also argued that, unless social segments are addressed, democratic arrangements will also be deprived of a robust base.

Keywords: military guardianship, the vicious cycle of politics, democratic transformation

Kaynakça

- ACEMOĞLU Daron ve ROBINSON A. James (2014). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, Çev. F. Rasim Veziroğlu, Doğan Kitap Y. İstanbul.
- AHMAD, Feroz (1999). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev.Y. Alogan, Kaynak Y. İstanbul.
- AHMAD, Feroz (2010a). *İttihat ve Terakki:1908-1914*, Çev. N. Yavuz, Kaynak Y. İstanbul.
- AHMAD, Feroz (2010b). *Demokrasi Sürecinde Türkiye:1945-1980*, Çev. A. Fethi,4.Bsm, Hil Y. İstanbul.
- AKŞİN, Sina (2004). *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, 5.Bsm, İmaj Y. Ankara.
- AKYOL, Taha, “Yeniden reform dönemi mi” *Hürriyet*, 1 Eylül 2018.
- ATAMAN, Muhittin (2014), “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar” *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*, (Ed). A.Çaylak ve diğ, 5. Bsm, Savaş Y. Ankara.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (2000). *İkinci Adam:1938-1950*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya (2006). *Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919*,C.1, Remzi Kitabevi.
- BAKAN, Selahaddin, ÖZDEMİR, Hakan, “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 14/1, 2013, ss.373-397.
- BALCI, Ali (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Y.
- BELGE, Murat (2009). “Türkiye’de Siyasi Düşüncenin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, 1.Bsm. Ed. T.Bora, M.Gültekinil, İletişim Y. İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Y. N.1713.

- BİLGİN, Vedat (2007). *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri*, Lotus Y. Ankara.
- BİRAND, M. Ali, Yalçın, Soner (2001). *The Özal*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- CAN, Osman (2012), *Yol Ayrımında: Statükodan Önce Son Çıkış*, Timaş, Y. İstanbul
- ÇELİK, Hüseyin (2002). *Türkiye’de Değişim Demokrasi ve Aydınlar*, Ufuk Y. İstanbul.
- ÇINAR, Menderes (2009). “Merkezsiz Siyaset Siyasetlessiz Merkez”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Ed. T. Bora, M. Gültekingil, İletişim Y.
- ÇİĞDEM, Ahmet (2003). *Aydınlanma Düşüncesi*, 4. Bsm. Ağaç Y. İstanbul.
- DAĞI, D. İhsan (2001). “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Der. Ş. Çalış vd, Liberte Y. Ankara.
- DAĞI, D. İhsan (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. H.Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DAHL A. Robert (2001). *Demokrasi Üstüne*, Çev. B. Kadioğlu, Phoenix Y. Ankara.
- DEMİREL, Ahmet (2002). “İsmet İnönü”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, 2.Bsm. Ed. A. İnsel, İletişim Y. İstanbul.
- DUMAN M. Zeki, “Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili”, *Sosyoekonomi*, 5 (5), 2007, ss. 34-47.
- DURDUN, Davut (2000), *Ertesi Gün-Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar-27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül*, İşaret Y. Ankara.
- DURDUN, Davut (2004). “Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakarlığının Sorun Alanları”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu (UMDS)*, Camev Y. Ankara.

- DURŞUN, Davut (2007). “Türkiye’nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye: Aktörler Alanlar, Sorunlar*, Ed. D. Dursun, B. Duran, H. Al, Alfa Y. İstanbul.
- EMİROĞLU Akif (2006). *Toplumbilimsel Siyasal Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitap, Ankara.
- EMİROĞLU, Kudret (2015), *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Y. İstanbul.
- ERDEM, Tevfik (2006). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler*, Lotus Y.
- ERDOĞAN, Mustafa (1995). *Demokrasi, Laiklik Resmi İdeoloji*, Siyasal Y. Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Y. Ankara.
- ERDOĞAN, Mustafa (2016). “Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, Ed. İ. Sezal-İ. Dağı, Beta Y. İstanbul.
- ERDOĞAN, R. Tayyip (2013). “Önsöz”, *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, KDGM Y. N.4. Ankara.
- ERKAN, Hüsnü (1990), “Türkiye’de Demokrasinin Ekonomik Temelleri”, *Türk Demokrasi Vakfı (TDV)*, (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enst. Y.
- EROĞUL, Cem (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4.Bsm. İmge Y. Ankara.
- FİNDLEY, Carter (2012). *Modern Türkiye Tarihi*, Çev. G. Ayas, 2. Bsm. Timaş Y. İstanbul.
- GÖKTEPE, Cihat (2014). “Türkiye’de İç ve Dış Siyasal Gelişmeler: 1950-1965”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ünlü Bilgiç-C. Göktepe, Ufuk Y. İstanbul.
- GÖLE, Nilüfer (1993). *Modern Mahrem*, Metis Y. İstanbul.

- GÖZEN Ramazan (2006). “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: Ak Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Y. Ankara.
- GÜNER, Engin (2003). *Özal’lı Yıllarım*, 2. Bsm. Babıalı Kültür Y. İstanbul.
- GÜRBEY, Gülistan (2016). “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, (Ed). İ. Sezal-İ. Dağı, Beta Y. İstanbul.
- HEPER, Metin (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği: Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Gelişimi ve Niteliği*, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Y. N.23.
- HEPER, Metin (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*, (Çev). K. Göksel, Doğan Egmont Y. İstanbul.
- HEPER Metin (2012). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, (Çev) N.Soyarık, Doğu-Batı Y. Ankara.
- İNALCIK, Halil (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*, Timaş Y. İstanbul.
- İNAT Kemal, DURAN, Burhanettin, (2006). “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, *Doğudan Batıya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, (Der). Z. Dağı, Orion Y. Ankara.
- KAHRAMAN H. Bülent (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi: Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, İdil Matbaacılık, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2009). “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Y. İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin ve SARIBAY, A. Yaşar (2009). “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, İstanbul.
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM) (2013). *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012*, Yayın No.4.
- KANT, İmmanuel (2004). *Yaşamın Anlamı*, Çev. G. Uyanık, A. Sarı, Birey Y. İstanbul.

- KARADAĞ, Ahmet ve AKBAŞ, Zafer, “Kurumsal Güvencelerin İşlevsizlik Kavşağındaki Demokrasi: Türkiye”, *M.K.Ü. S.B.E Dergisi*,6/11, 2009, ss.162-188.
- KARPAT, H. Kemal (2006). *Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. D. Özdemir, İmge Y. Ankara.
- KARPAT, H. Kemal (2014). *Kısa Türkiye Tarihi:1800-2012*, 4. Bsm. Timaş Y. İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1995). “Kimlik Bunalımı Aydınlar ve Devlet”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Ed). S. Şen, Bağlam Y. İstanbul.
- KEYMAN, E. Fuat (2002). “Globalleşme Söylemleri, Özgürlük Sorunsalı ve Türkiye”, *Liberalizm Devlet ve Hegemonya*, Der. F. Keyman, Everest Y. İstanbul.
- KOCABAŞ Süleyman (2016). *29 Mayıs 1876 Darbesinden 15 Temmuz 2016 Darbesine Darbelerin Zararları ve Darbeler Tarihimiz:1876-2016*, Mutlu Y. İstanbul.
- KOÇAK, Cemil (2008). “Siyasal Tarih:1923-1950”, *Türkiye Tarihi IV*, 4. Cilt, Ed. S. Akşin, Cem Y. İstanbul.
- KONA, G. Gamze (2005). *Batı’da Aydınlanma, Doğu’da Batılılaşma*, Okumuş Adam Y.
- KONGAR Emre (2005). *21. Yüzyılda Türkiye: İki Binli Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, 36. Bsm. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KÖKER Levent (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*, Dipnot Y. Ankara.
- KURTOĞLU, Zerrin (2004). “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam’ın Siyasallaşmasına Katkısı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, (Ed). T. Bora, M.Gültekingil, İletişim Y. İstanbul.
- MAHÇUPYAN, Etyen (2008). *Batı’yı Anlamak: Zihniyet Değişim Kriz*, İletişim Y. İstanbul.
- MAHÇUPYAN Etyen (2015). *Türkiye’yi Anlamak:Zihniyet, Değişim, Kriz*, Profil,Y. İstanbul.

- MOORE Barrington (2012). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Ş.Tekeli, A. Şenel, 3. Bsk. İmge Kitabevi, Ankara.
- MÜFTÜOĞLU, İsmail (2010). *Belgeler Konuşuyor: Milli Görüşte Kırılma*, 3. Bsm, Alioğlu Y. İstanbul.
- NEBATİ, Nureddin (2014), *Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye*, Alfa Y. İstanbul.
- OĞUZLU, Tarık (2014). "Türk İç ve Dış Siyasetinde Devrimsel Yıllar: 2002-2012", *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, Ed. T.Ü. Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Y. İstanbul.
- ORAN Baskın (2004). "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, (Ed) B. Oran, C.2, İletişim Y. İstanbul.
- ÖĞÜN, S. Süleyman (2004). *Türk Politik Kültürü*, 2. Bsm, Alfa Y. İstanbul.
- ÖYMEN, Onur (2011). *Demokrasiden Diktatörlüğe: İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*, 3. Bsk. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun (1990). "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", *Türk Demokrasi Vakfı (TDV)*, (Haz) H. Erkan, Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Ens.Y.
- ÖZBUDUN, Ergun, "Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi", *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 62/3, 2007, ss.257-268.
- ÖZBUDUN, Ergun (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Y. Nu.336, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Ayfer (2007). "1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (Ed). S. İnan, E. Haytoğlu, Anı Y. İstanbul.
- ÖZEN, Hayriye (2011), "Turgut Özal", *Türkiye'de Siyasal Liderlik: Dönemler Özellikler ve Karşılaştırmalar Menderes, Demirel, Erdoğan Örnekleri*, Der. E.Toros, Atılım Üniv.Y. PAKDEMİRLİ, Ekrem (2013). *Özal'ın Mirası*, Ufuk. İstanbul.
- PARSONS, Talcott (2005), "Entelektüel: Sosyal Bir Rol Kategorisi", *Entelektüel ve İktidar*, Ed. K. Çağan, Hece Y. Ankara.

- SAATÇIOĞLU Beken (2012). “Avrupa Birliği ve Demokratikleşme”, *Avrupa Birliği: Tarihçe Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Ed. B. Akçal, İ. Göçmen, Seçkin Y. Ankara.
- SAK, Hüseyin (2016). “Webergil Karizmatik Otorite Tipolojisi Çerçevesinde Özal ve Türkiye Demokrasisi”, *Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat Zihniyet*, Ed. İ. Sezal, İ.Dağı, Beta Y.
- SARIBAY, A. Yaşar (2012). *Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye*, Timaş Y. İstanbul.
- SAYBAŞILI, Kemali (1995). “Münevver, Entelektüel Aydın”, *Türk Aydınını ve Kimlik Sorunu*, Ed. S. Şen, Bağlam Y. İstanbul.
- SEYDİ, Süleyman (2014), “Türkiye’de Siyaset:1946-1950”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1946-2012*, (Ed). T.Ünlü Bilgiç, C. Göktepe, Ufuk Y.
- ŞAYLAN Gencay (2003). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2.Bsm, İmge Y.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, “Avrupa’da Işıklar Yüzyılı ve Siyasetin Özerkleşmesi”, *Uludağ Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, IV, 2005, ss 9–26.
- TANÖR, Bülent (1986). *İki Anayasa:1961-1982*, Beta Y. İstanbul.
- TANÖR, Bülent (2011). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 20. Bsk,-Yapı Kredi Y. İstanbul.
- T.C. 1982 Anayasası (2012). (Ed). C. Ülgen, Yayın No. 2718, Beta Basım A.Ş.
- TEMİZTÜRK, Hakan, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, *Erciyes Üniv. İletişim Fakültesi Dergisi*, 1/1, 2009, ss.6-26.
- TİLLY, Charles (2005). *Avrupa’da Devrimler:1492-1992*, Çev. Ö. Arıkan, Mart Y. İstanbul.
- TİLLY Charles (2014). *Demokrasi*, Çev. Ebru Arıcan, Phoenix Y. Ankara.

- TOPRAK, Binnaz (2009). “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay, Dora Y. İstanbul.
- TUNCEL, Gökhan (2013). “Siyasal Partiler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat*, (Der). A.Karadağ, Orion Kitabevi, Ankara.
- TUNCEL, Gökhan ve BAKAN Selahaddin, “Türkiye’de Demokrasinin Aksak Ayağı: Muhalefet” , *Jornal Of Yaşar University*, 8/3, 2013, ss. 5343-5365.
- TUNÇAY, Mete (2010). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması:1923-1931*, 5. Bsk. Tarih Vakfı Yurt Y. İstanbul.
- TURAN, İlter (2009). “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. E. Kalaycıoğlu, A.Yaşar Sarıbay, Dora Y. İstanbul.
- ULUÇ, A. Vahap, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/23, 2014, ss.107-140.
- UZGEL, İlhan, “Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği”, *Ank. Üniv. SBF Dergisi*, 53/1, 1998, ss.307-325.
- YAVUZ, M. Hakan (2008), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, 2. Bsk, Kitap Y. İstanbul.
- ZÜRCHER E.Jan (1998), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Y. İstanbul.
- ZÜRCHER,E. Jan (2007), *Cumhuriyetin ilk Yıllarında Siyaset ve Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, 2.Bsm, İletişim Y. İstanbul.